VENITURI ŞI PREŢURI ÎN ROMA ANTICĂ

Sergiu MATVEEV

Cercetările arheologice, descoperirile întâmplătoare pe teritoriul care a aparţinut Imperiului Roman, dar şi în regiuni mult mai îndepărtate au dus la acumularea unor cantităţi impunătoare de monede confecţionate din aur, argint, bronz, aramă etc. În literatura de specialitate se operează cu o diversitate de denumiri ale monedelor romane, ca as, sesterţiu, denar,

aureus[1] etc. Sub avalanşa acestor nume deseori se uită ce au însemnat ele pentru oamenii din epoca respectivă. În paginile următoare ne propunem să identificăm cantitatea de venituri, valoarea mărfurilor şi a serviciilor corespondente unităţilor monetare romane în diferite perioade ale existenţei lor. Problema discutată este una complicată, fiind determinată, pe de o parte, de longevitatea statului roman de peste 1000 de ani, dintre care cca 700 de ani au folosit o varietate de monede, iar pe de alta, de puternice modificări teritoriale prin înglobarea unor regiuni foarte distincte. Un impact semnificativ asupra preţurilor au avut modificările preferinţelor romanilor în diferite etape istorice. Astfel, sursele antice prezintă problema relativ fragmentar şi foarte diferit.

Din antichitatea romană în limba română am moştenit noţiunea de *salariu,* a cărui origine se regăseşte în numele raţiei de sare (lat. *salarium*) pe care, conform lui Pliniu cel Bătrân şi Seneca, o primeau soldaţii sau funcţionarii publici când plecau în misiune. Ulterior, odată cu creşterea teritorială a statului roman, sarea a fost înlocuită cu o mică sumă de bani, ca soldaţii să-şi poată procura produsul la locul de destinaţie. Cantitatea *salariumului* era în legătură directă cu preţul sării în regiunea de destinaţie. Treptat, noţiunea s-a extins asupra întregii solde primite de militari, iar cu formarea limbilor romanice a trecut în o bună parte din ele. Desigur, într-un stat cu o întindere de la Oceanul Atlantic la Caucaz şi de la Scoţia până în Africa, preţurile şi veniturile sunt orientative şi relative, determinate de realităţile locale.

În Roma antică republicană se remunera cu bani doar munca fizică, ea era considerată umilitoare şi era efectuată preponderent de sclavi şi categoriile inferioare ale societăţii. Munca intelectuală şi serviciile nemateriale, îndeplinite de oamenii liberi, se considerau că nu pot fi echivalate în bani şi nu erau plătite. Primirea banilor pentru astfel de servicii îl descalifica pe roman în categoria inferioară. Funcţionarii, oamenii profesiilor libere, inclusiv juriştii, nu primeau salariu, dar o recompensă, numită *onorariu* – un cadou special, cel mai des compus din varii produse şi vinuri, iar în perioade mai târzii, şi în bani. Onorariul se deosebea de plată prin caracterul benevol, fiind o reflectare a recunoştinţei, el nu putea fi convenit din timp sau solicitat prin judecată. Către sfârşitul Republicii Romane, onorariul a devenit un mod de existenţă a unei categorii largi de cetăţeni, fapt care a determinat schimbarea esenţei termenului. Artiştii, pictorii, filosofii, avocaţii au început a solicita sume de bani pentru serviciile prestate, iar funcţionarii, învăţătorii, medicii – să primească salarii. Un avocat în această perioadă primea pentru un proces 2.000-3.000 de sesterţi. La începutul Imperiului, printr-o decizie

[1] În perioada republicană târzie exista următorul coraport între principalele tipuri de monede romane: 1 aureus = 25 denari = 100 sesterţi = 200 dupondii = 400 aşi.

a Senatului, în timpul lui Claudiu, se stabilea onorariul avocaţilor pentru un proces între 10.000 şi 400.000 de sesterţi, cu condiţia solicitării banilor doar după încheierea procesului.

Funcţionarii publici în această perioadă erau remuneraţi, cu anumită aproximaţie, în felul următor:

FUNCŢIONARI	în sesterţi
Prefectul pretoriului	1.000.000
Proconsulul provinciilor mari din Asia sau Africa	1.000.000
Procurator, finanţe	300.000
Procurator, cancelarie	250.000
Medic la curtea imperială	200.000
Procurator, apeducte, şcoli, baterea monedei, construcţii	100.000
Învăţător la curtea imperială	100.000
Şefi de poştă, consilieri	60.000

În aceeaşi perioadă, la final de Republică şi început de Imperiu, graţie autorilor antici, cunoaştem o varietate de preţuri:

PLATĂ	în sesterţi
Plata anuală la ultimul etaj al unei *insule* (case comune pentru săraci, de obicei cu 5 etaje)	2.000
Plata anuală pentru etajele inferioare ale unei *insule*	3.000
Plata anuală a locuinţei pentru un senator	6.000
Plata anuală pentru un apartament mare	10.000
Preţul unui jugăr de viţă de vie	10.000
O proprietate de mici dimensiuni	10.000
Amenajarea casei lui Cicero	200.000
Preţul casei lui Marius pe litoral	300.000
Preţul mediu al unui latifundiu	3.000.000
Procurarea pământului pentru Forul lui Caesar	100.000.000

Preţurile la slavi în perioada cuceririi Mediteranei au căzut puternic:

CATEGORIE	în sesterţi
Sclavă necalificată	> 600
Sclav necalificat	< 1.000
Sclav puternic fizic, pentru lucrări agricole	2.000-6.000
Sclav copil	> 4.000
Sclav viticultor calificat	8.000
Sclav cunoscător de limbă greacă	8.000
Sclavul gramatic Daphnis, cumpărat de Cato, cel mai scump conform autorilor antici	700.000

Cât priveşte preţurile în domeniul alimentaţiei, pe peretele unei cantine publice din Pompei, acoperit de lava Vezuviului erupt la 24 august 79 p. Chr., se găseşte o inscripţie care consemnează următoarele preţuri: vinul – 1 as, pâinea – 2 aşi, uleiul de măsline – 21 de aşi şi carnea – 1 as. Conform altei inscripţii, o familie modestă din trei persoane cheltuia la Pompei peste 220 de aşi în 8 zile.

Mâncarea selectă costa enorm faţă de cea a oamenilor de rând. *Harum*-ul, un sos de peşte special, în volum de 6,5 litri ajungea la 4.000 de sesterţi sau 10.000 de aşi, iar preţul unui peşte delicios varia per bucată între 8.000 şi 10.000 de sesterţi. Preţurile pentru anumite obiecte de lux la fel impresionau: o masă din tuia procurată de Cicero l-a costat 500.000 de sesterţi, în acelaşi timp Cicero cheltuia 25.000 de denari (100.000 de sesterţi) anual pentru studiile fiului său la Atena; o libră de aur – 4.000 de sesterţi, iar una de purpură – 3.000 de sesterţi. Organizarea unei sărbători la curtea împăratului ajungea până la 80.000 de sesterţi pe timpul lui August, 4 milioane pe timpul lui Nero şi până la 10 milioane pe timpul lui Caligula.

Cheltuielile inadecvate şi viaţa de lux provocau reacţii ale conducerii statului roman în perioada Republicii, pe parcursul anilor fiind primite mai multe legi împotriva luxului. Unul dintre cei mai mari promotori ai modestiei şi ai virtuţilor tradiţionale romane a fost Cato Cenzorul (234-149 a. Chr.). Până la dictatura lui Sulla, o familie de romani avea dreptul să cheltuie pentru necesităţi de la 10 la 30 de aşi în zilele simple, până la 100 de aşi la sărbători şi 200 la nunţi. Sulla a stabilit pragul de 30 aşi pentru zilele simple şi 300 pentru sărbători, iar Octavian August a mărit suma la 200 de aşi pentru zilele simple, 300 la sărbători şi 1000 la nunţi.

În Roma republicană un legionar primea în medie 3 aşi pentru o zi de serviciu[1], iar pâinea costa 4 aşi pentru 1 *modius*[2]. Dintr-un modius de grâu se puteau coace cam 20 de pâini de o libră[3] fiecare, care ajungeau pentru circa 20 de zile. Un bărbat matur consuma în medie 2 libre de pâine pe lună. Astfel, sumă primită în două luni era suficientă legionarului pentru a se asigura cu pâine pentru tot anul. După căderea valorii denarului de la 10 aşi la 16 în anul 141 a. Chr., recompensa legionarului a crescut la 5 aşi pe zi, iar preţul

[1] În perioada Republicii legionarii primeau 75 de denari pe an, fără a se lua în calcul hrana, Caesar a ridicat plata lor la 150; Augustus – la 225, achitaţi în trei rate, în ianuarie, mai şi septembrie; Domiţian ridică solda la 300 de denari prin adăugarea încă a unei rate; Commodus – la 375; Septimiu Sever – la 500. În pofida majorării soldei, din cauza scăderii cantităţii de argint din denar, creşterea capacităţii de cumpărare a fost una redusă. Ofiţerii primeau de obicei dublu faţă de legionarii inferiori.

[2] *Modius* – unitate de volum romană pentru alimente uscate (cereale etc.), era cunoscută în două variante: *italicus modius* – 8,754 litri; *castrensis modius* – 17,51 litri.

[3] O libră echivala cu 327,45 grame.

la pâine – la peste 6 aşi pe modius. În perioada lui Iulius Caesar, legionarul primea 10 aşi pe zi, iar 1 modius de grâu costa 12 aşi. La începutul Imperiului, 1 modius de grâu ajungea la Roma să coste 2 denari, pe când în zonele rurale ale Italiei, de două ori mai puţin, în Palestina – 10-12 aşi, iar în „grânarul Romei", Egipt, doar 8 aşi (0,5 denari). Diferenţa regională a preţurilor a determinat şi diferenţe ale salariului: pretorienii la Roma aveau venituri mai mari decât colegii lor din alte oraşe sau decât legionarii de rând. Datele din testamentul lui Octavian August atestă că fiecare legionar urma să primească câte 300 de sesterţi, iar fiecare pretorian – câte 1000. Bugetul statului roman în această perioadă ajungea la 700-800 de milioane de sesterţi pe an.

În politica alimentară a romanilor un loc important îl avea conceptul „preţului echitabil" – preţul maximum acceptabil la grâu. Acest concept era unul dintre pilonii fundamentali ai propagandei politice a romanilor. „Preţul echitabil" a prezentat o stabilitate de invidie, chiar dacă a variat în istoria Romei spre creştere; în perioada Republicii 1 modius de grâu se vindea cu 4 aşi, pe timpul lui Caesar – cu 12 aşi, pe timpul lui Nero – cu 32 de aşi sau circa 2 denari, iar la începutul sec. III va atinge cifra de 68 de aşi. O pâine în timpul lui Nero la Roma sau Pompei valora 1/8 denari sau 1/2 sesterţi sau 2 aşi, iar în orăşele mai mici – şi mai puţin. Conform unor calcule, Nero ar fi făcut cadouri legiunilor echivalentul sumei de 2,2 mlrd. sesterţi. Pentru rezolvarea crizei care a urmat, Vespasian ar fi avut nevoie de peste 40 de milioane de sesterţi pentru a stopa haosul economic şi războaiele civile.

Preţul alimentaţiei unei familii din patru persoane în timpul Flaviilor era aproximativ egal cu 200 denari pe an sau puţin peste un dupondiu (1/8 denar sau 2 aşi) om/zi. Aceşti bani erau suficienţi pentru a procura pâine, ulei de măsline şi vin ieftin. În perioada de început a Antoninilor litrul de ulei de măsline ajungea la 3 sesterţi, preţul vinului varia între 1 şi 4 sesterţi, o farfurie de supă – 1 as, o tunică – 15 sesterţi, un catâr – 520 de sesterţi, iar preţul unui sclav varia între 1200 şi 2500 de sesterţi. Un orăşean mediu avea de obicei în pungă o sumă echivalentă cu 30 de sesterţi. Pe timpul lui Traian, care acorda o atenţie specială alimentaţiei, copiii orfani din Roma primeau de la stat câte 12-16 sesterţi pe lună.

Cel mai mare promovator al economiei banilor a fost Antoninus Pius (86-161), la moartea căruia haznaua Imperiului deţinea peste 675 de milioane de denari. Cheltuielile statului în perioada respectivă au fost de circa 900 mil. sesterţi anual, din care 670 mil. pentru armată şi flotă, 75 mil. pentru aparatul birocratic, 45 mil. – premii pentru armată, 40 mil. – construcţii în Roma şi în provincii etc.

Doar criza din secolul al III-lea a ruinat sistemul alimentar roman, aducând veniturile la limita minimului de existenţă. Economia romană este dominată de inflaţie, haos financiar, acutizat de desele rebeliuni ale soldaţilor,

care solicitau mărirea soldei. Încercarea de reformă prin introducerea antoninianului, sau a denarului dublu, în anul 214 nu a avut succes. Către anul 240 o pereche de încălţăminte pentru militari costa cca 22 de denari, iar o manta de cea mai buna calitate pentru timp cu ploaie – 60 de denari. Hainele foarte scumpe, ornate cu fir de aur, puteau ajunge până la 125 de aurei pentru o libră, adică mai scump decât preţul aurului. Ce ţine de moneda din aur, un aureus în perioada domniei lui Marcus Aurelius echivala cu 25 de denari şi reprezenta aproximativ salariul lunar al unui legionar. Şansele oamenilor simpli să-l folosească la cumpărături erau minime.

Domeniul financiar a suferit schimbări majore pe timpul lui Diocleţian. El a efectuat mai multe reforme, printre care se evidenţiază introducerea monedei *nummus*, sau *follis*. Dar unul dintre cele mai valoroase documente privind problematica preţurilor la romani din această perioadă îl constituie *Edictul lui Diocleţian despre preţuri (Edictum de pretiis rerum venalium)*. Edictul fost emis în anul 301 cu scopul de a opri specula cu produsele alimentare prin fixarea pragului maxim admis la mai mult de peste 1000 de produse alimentare (carne de vită, cereale, vin, bere, cârnaţi etc.), îmbrăcăminte (pantofi, pelerine etc.), costurile de transport pentru călătorii pe mare şi salarii săptămânale: munca meşteşugarilor, soldaţilor şi altor profesii. Documentul a fost ignorat în practică, în condiţiile crizei economice, ale discrepanţei de preţuri în diferite regiuni ale Imperiului, până la revenirea economică după reforma monetară din 310, realizată de împăratul Constantin. Este unul dintre cele mai mari documente legislative din perioada tetrarhiei. El a ajuns până în prezent graţie utilizării pe postură de uşă la o biserică. Unităţile de măsurare utilizate în document sunt modiusul, sextariul[1], libra, iar ca unitate monetară – *denarius communis,* cu valoare de calcul, şi nu ca monedă reală.

	LEGUME	
Produs	**Cantitate**	**Preţ (în denari)**
usturoi	1 modius	60
morcov	legătura din 25 buc. cat. I (sau legătura din 50 buc. cat. II)	6
varză	5 buc. cat. I (sau 10 buc. cat. II)	4
salată	5 buc. cat. I (sau 10 buc. cat. II)	4
mangold	5 buc. cat. I (sau 10 buc. cat. II)	4
castraveţi	10 buc. cat. I (sau 20 buc. cat. II)	4
praz	10 buc. cat. I (sau 20 buc. cat. II)	4
ridiche	10 buc. cat. I (sau 20 buc. cat. II)	4
ceapă proaspătă	25 buc. cat. I (sau 50 buc. cat. II)	4

[1] Un sextariu corespundea cu 0,547 litri.

	FRUCTE	
Produs	**Cantitate**	**Preţ (în denari)**
rodii	10 buc. cat. I (sau 20 buc. cat. II)	8
Piersici	10 buc. cat. I (sau 20 buc. cat. II)	4 (6)
vişine	4 libre	4
caise	10 buc.	4
mere	10 buc. cat. I (sau 20 buc. cat. II)	4
mere mărunte	40 buc.	4
gutui	10 buc. cat. I (sau 20 buc. cat. II)	4
smochine	25 buc. cat. I (sau 40 buc. cat. II)	4
struguri	4 libre	4
	CARNE, PEŞTE	
Produs	**Cantitate**	**Preţ (în denari)**
păun	mascul (femelă)	300 (200)
fazan	1 buc. îndopat (sau sălbatic)	250 (125)
gâscă	1 buc. îndopată (sau sălbatică)	200 (100)
iepure	1 buc.	150
stridii	100 buc.	100
sturz	10 buc.	60
găini	pereche	60
iepure de câmp	1 buc.	40
raţă	Pereche	40
ieruncă	1 buc.	30
peşte de mare	1 libră cat. I, fără oase (sau cat. II)	24 (16)
şuncă din Gallia	1 libră	20
sticleţi	10 buc. crescuţi în cuşcă (10 buc. sălbatici)	20 (16)
vrabie	10 buc.	16
carne de mistreţ	1 libră	16
sardine	1 libră	16
salam afumat din Lucania din carne de porc	1 libră	16
ficat de porc	1 libră	16
carne de porc sărată	1 libră	16
carne de cerb	1 libră	12
peşte de apă dulce	1 libră cat. I (cat. II)	12 (8)
carne de porc	1 libră	12
salam din Lucania din carne de vită	1 libră	10

carne de berbec	1 libră	8
carne de vită	1 libră	8
carne de capră	1 libră	8
peşte marinat	1 libră	6
	ALTE PRODUSE ALIMENTARE	
Produs	**Cantitate**	**Preţ (în denari)**
orez	1 modius (*castrensis modius*)	200
grâu	1 modius (*castrensis modius*)	100
linte	1 modius (*castrensis modius*)	100
secară	1 modius (*castrensis modius*)	60
miere	cat. I (cat. II)	40 (24)
ulei de măsline	1 sextariu cat. I (cat. II)	40 (24)
sare	1 sextariu	3 1/8
vin de Falerno	1 sextariu	30
vin cu mirodenii	1 sextariu	25
harum	1 sextariu cat. I (cat. II)	16 (12)
vin local	1 sextariu	8
oţet	1 sextariu	6
ouă	4 buc.	4
măsline negre	1 sextariu	4
	PLĂȚI	
Serviciu	**Timp/volum**	**Plata (în denari)**
bărbier	pentru un om	2
cioban	pentru o zi, cu masă	20
zilier	pentru o zi, cu masă	25
lemnar	pentru o zi, cu masă	50
brutar	pentru o zi, cu masă	50
fierar	pentru o zi, cu masă	50
pietrar	pentru o zi, cu masă	50
lucrător cu marmura	pentru o zi, cu masă	60
lucrător cu mozaicul	pentru o zi, cu masă	60
zugrav	pentru o zi, cu masă	75
	EDUCAȚIE	
învăţător de gimnastică	pentru un elev pe lună	50
educator	pentru un elev pe lună	50
învăţător de aritmetică	pentru un elev pe lună	75

învăţător de greacă sau latină	pentru un elev pe lună	200
învăţător de retorică	pentru un elev pe lună	250
avocat	pentru înaintarea dosarului în instanţă	200
avocat	pentru reprezentarea în judecată	1000
	ROBI	
Tânăr		200.000-400.000 aşi
Tânără		200.000 aşi

La începutul secolului IV un agricultor putea obţine un salariu de 2 *nummus* pe zi, iar un meşteşugar, în funcţie de calificare, până la 12 *nummus*. Rolul sporit al armatei în viaţa politică a dus la creşterea salariului soldaţilor la peste 1.000 *nummus* pe an. Către anul 320 o pâine costa la Antiochia – 2 *nummus*, carnea – 4-8 *nummus,* iar vinul – 6-14 *nummus* pentru 1 sextariu. În acelaşi timp, 1 modius de grâu valora 2-10 *nummus*, Egiptul fiind cel mai ieftină regiune din Imperiu, iar Roma – cea mai scumpă. Un *soludus* din aur pe timpul lui Theodosiu cel Mare (379-395) echivala cu 7200 *nummus* şi îţi permitea să procuri 30-40 *modii* de grâu.

Astfel, indiferent de perioadă, conducerea statului roman a încercat să menţină un echilibru favorabil cetăţenilor între venituri şi preţuri, utilizând, în cele mai dese cazuri, practica oferirii gratuite a alimentelor şi banilor cu ocazia diferitor evenimente. Dar abuzurile şi cheltuielile nesăbuite ale unor împăraţi sau înalţi funcţionari au provocat perioade de criză şi nemulţumiri. Formarea şi completarea bugetului se făcea graţie cuceririlor şi mai puţin sistemului de impozitare a romanilor. Încetarea extinderii Imperiului după împăratul Traian, în complex cu alţi factori, a provocat probleme economice Imperiului, voalate un timp prin micşorarea proporţiei de metal nobil în monede, care vor răbufni printr-o criză generala în secolul III p. Chr., la finalul căreia în Imperiu începe să fie folosită practica schimbului natural de mărfuri. Şi numai reformele bine gândite ale lui Constantin şi ale urmaşilor săi, susţinute cu succes în politica externă, au reuşit să refacă pentru un timp coraportul dintre venituri şi cheltuieli ale romanilor, exprimat în bani.

Bibliografie:

Carcopino, Jérôme. *Daily Life in Ancient Rome: The People and the City at the Height of the Empire,* London, 1973.

Harl, Kenneth W. *Coinage in the Roman Economy, 300 B.C. to A.D. 700*, Londra, 1996.

Lascu, Nicolae. *Cum trăiau romanii*, Bucureşti, 1965.

MacMullen, R. *The Roman emperor's army cost*. In: Latomus. Revue d'études latines, 1984, vol. 43, 571-580.

Weeber, Karl-Wilhelm. *Alltag im Alten Rom: ein Lexikon*, Zürich, 1997.

Коуэл, Франк. *Древний Рим. Быт, религия, культура*. Москва, 2006.